

IRMINA KOTLARSKA
JOANNA PRZYKLENK

POZAFORMALNA NAUKA JĘZYKA ANGIELSKIEGO W MIĘDZYWOJNIU

OBRAZY *INNEGO* W SAMOUCZKACH I CZASOPISMACH DLA UCZĄCYCH SIĘ ANGIELSZCZYZNY

WPROWADZENIE

Okres międzywojnia to czas intensywnego formowania się polskiej myśli glottodydaktycznej, skupionej przede wszystkim na kształtowaniu kompetencji komunikacyjnej w zakresie nauczanego języka obcego oraz przekazywaniu wiedzy o nim i jego nosicielach. Jednocześnie obserwuje się wtedy wzrost prestiżu języka angielskiego w Polsce uwarunkowany zmianami polityczno-cywilizacyjnymi. Odrodzone państwo starało się wzmocnić kontakty z Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi, trwała zapoczątkowana w XVIII stuleciu moda na angielszczyznę w sferach wyższych; dodatkowo za pośrednictwem prasy, radia i filmu popularyzowano anglosaską kulturę i obyczajowość, co powodowało rozprzestrzenianie anglicyzmów w polszczyźnie (Woźniak 95-119). Polscy neofilologowie apelowali w związku z tym o zwiększenie udziału edukacji anglojęzycznej w szkołach (np. Czerny 221-222) i przewidywali rychłe objęcie przez ten język funkcji *lingua franca* (Dyboski 57-62). Choć język angielski umieszczono na liście przedmiotów nauczanych w szkołach państwowych, edukacja formalna nie była głównym kanałem jego upowszechniania¹. Stan liczebny dostępnych materiałów glottodydaktycznych

---

Dr IRMINA KOTLARSKA – Instytut Filologii Polskiej; Uniwersytet Zielonogórski; e-mail: i.kotlarska@ifp.uz.zgora.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3858-9650>.

Dr JOANNA PRZYKLENK – Instytut Językoznawstwa; Uniwersytet Śląski w Katowicach; e-mail: joanna.przyklenk@us.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0385-6432>.

¹ Miało to związek m.in. z tempem kształcenia anglistów – pierwsza Katedra Filologii Angielskiej powstała na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1911 r. i kształciła przez pierwsze lata 30 studen-

dowodzi, że istotną rolę odgrywała w tym procesie edukacja pozaformalna, której częścią jest samokształcenie. W okresie 1918-1939 opublikowanych zostało co najmniej 19 tytułów o charakterze samouczka, wydawano także 4 czasopisma umożliwiające poprawę kwalifikacji w zakresie użycia języka angielskiego; tymczasem na potrzeby edukacji szkolnej wydano, o ile nam wiadomo, 9 podręczników².

1. ZAŁOŻENIA TEORETYCZNO-METODOLOGICZNE

Zasadniczym celem artykułu jest wstępna charakterystyka samouczków i polskiej prasy kierowanej do osób uczących się języka angielskiego w latach 1918-1939, a tym samym udokumentowanie funkcjonowania pozaformalnej nauki języka angielskiego we wskazanym okresie i upowszechnienie zgromadzonych źródeł tekstowych w naukowym obiegu. W ramach jednego artykułu niemożliwe jest wyczerpujące omówienie tak obszernego materiału. Skupiono się zatem na wybranych aspektach jego tekstowej specyfiki, tj. na komponencie strukturalnym i pragmatycznym, natomiast na płaszczyźnie kognitywnej wskazano powtarzalne strategie organizacji procesu uczenia się oraz podjęto próbę przybliżenia obrazu INNEGO – przedstawiciela kultury nauczanej języka³. W tym ostatnim przypadku omówiono jedynie te elementy budujące wizerunek rodzimego użytkownika angielszczyzny, w których odzwierciedla się ówczesny społeczno-polityczny i kulturowy kontekst dyskursu edukacyjnego.

W badaniach korzystano głównie z instrumentarium lingwistyki tekstu, odwołując się do strukturalnej, pragmatycznej oraz poznawczej organizacji tekstu określonego genologicznie (za: Wojtak, *Wprowadzenie* 205-209). Ponieważ analizowane teksty reprezentują dyskurs edukacyjny, w polu zainteresowań znalazło się także samo pojęcie dyskursu. Przyjmując, iż „dyskursy są pośrednikami pomiędzy tym, co językowe i tym, co społeczne, kulturowe, iż to one profilują i stabilizują z jednej strony kulturę (kultury) danej

---

tów rocznie (Mazur 10). Przekładało się to na powolny przyrost kadry nauczycielskiej w szkołach (Iwan 97).

² Trudno precyzyjnie wskazać liczbę międzywojennych publikacji dotyczących EFL (ang. English as a Foreign Language). O trudnościach w dostępie do dawnych źródeł w zakresie anglojęzycznego kształcenia Polaków pisała M. Podhajecka (319-320); tam też wykaz samouczków opublikowanych do 1945 r.

³ Inne, równie istotne zagadnienia, w tym kwestia stylistycznego ukształtowania tekstu, staną się przedmiotem odrębnego opracowania.

społeczności, a z drugiej strony jej konstytuowaną przez język wiedzę” (Czachur 87), sięgnięto po koncept dyskursywnego obrazu świata (DOŚ), który jest „każdorazowo dyskursywną aktualizacją matrycy kulturowej” (tamże). Zwrócono zatem uwagę na to, jakie elementy tej matrycy na poziomie kulturowym, socjo- oraz psychokulturowym (za: Gudykunst, Kim 500) zostały ujęzykowane i wyzyskane w analizowanym zbiorze tekstów do scharakteryzowania osoby anglojęzycznej, przyczyniając się tym samym do popularyzacji określonego jej wizerunku wśród Polaków uczących się języka angielskiego. Wybór ów nie był przypadkowy: fundamentalna (choć oczywista) jest konstatacja, że glottoedukacja odgrywa istotną rolę w propagowaniu wiedzy na temat obcej kultury i kształtuje sposób jej postrzegania przez uczących się (m.in. Gudykunst, Kim; Miodunka; Risager).

Zależność między kształceniem językowym a propagowaniem kultury jest tematem opracowań analizujących współcześnie wydawane materiały do nauki języków obcych (np. Góralczyk-Mowczan; Zarzycka), jednak w badaniach rzadko przywołuje się perspektywę diachroniczną. Uzupełnienie badań o kulturowy wymiar dawnej edukacji językowej postulują m.in. badacze skupieni w grupie *History of Language Learning and Teaching*⁴. Ujęcie diachroniczne jest obecne w pracach poświęconych podręcznikom do nauki języka polskiego (Rypel) oraz języka polskiego jako obcego (Burzyńska; Dąbrowska). Z kolei na gruncie badań niemieckich (Sharp) przedstawiono wizerunek Anglika odtworzony na podstawie analizy treściowej tekstów zamieszczanych w tzw. wypisach kulturowych, czyli książkach zawierających fragmenty tekstów literackich i realioznawczych przybliżających życie w Wielkiej Brytanii (w mniejszym stopniu USA). Zmienny w czasie wizerunek⁵ rodzimego użytkownika nauczanego języka aktualizowany w materiałach glottodydaktycznych współkształtuje jego obraz w ogóle, nieograniczony do przestrzeni dyskursu edukacyjnego, ale i sam jest współmodelowany przez innodyskursywne wyobrażenia (np. polityczne, gospodarcze).

2. ŹRÓDŁA

Słabo do tej pory rozpoznane międzywojenne samouczki oraz czasopisma do nauki angielszczyzny stanowią bazę materiałową prezentowanych rozwa-

---

⁴ Zob.: www.hollt.net.

⁵ O temporalnie zmiennym wizerunku Anglika w społeczeństwie polskim zob. Nowicka, Łodziński.

zań (zob. bibliografia podmiotowa)⁶. Czasem uwzględniana publikacja książkowa to kolejne wydanie pierwodruku sprzed 1918 r., jednak jej obecność na rynku w międzywojniu świadczy o popularności danego tytułu i zapotrzebowaniu na taki typ opracowania. Wznowienia samouczków wpływały zarówno na sposób przyswajania wiedzy, jak i obraz użytkowników angielszczyzny wśród Polaków, stąd decyzja o włączeniu tych pozycji do źródeł. Warto podkreślić, że uwzględniono tylko publikacje przygotowane z myślą o polskim odbiorcy.

Najistotniejszym kryterium doboru źródeł było wyrażone wprost przeznaczenie tekstów do samodzielnej nauki poprzez użycie w tytule określenia *samouczek* i/lub wyrażen typu: *bez (pomocy) nauczyciela, dla studiów prywatnych*. Pozaszkolny kontekst jest też widoczny w przedmowach do publikacji. W przypadku czasopism samokształceniowy charakter wynika z treści tekstów odredakcyjnych (patrz niżej).

2.1. SAMOUCZKI – STRUKTURA, PRAGMATYKA, ASPEKT POZNAWCZY

Międzywojenne samouczki mają zwykle postać jednotomowego opracowania o różnej objętości – od kilkunastu do kilkuset stron – i choć wewnętrznie strukturyzowane, to z rzadka dzielone na osobne woluminy (np. SAC1⁷, SAC2, SA, SC). Pod względem kompozycyjnym przeważa typ samouczka zbliżonego do podręcznika, dla którego zasadniczą jednostką struktury jest lekcja o różnym w poszczególnych pozycjach układzie, rzadko zresztą konsekwentnie utrzymywanym w całej publikacji. W obrębie lekcji pojawiają się m.in.: objaśnienia gramatyczne, czytanki, dialogi, słówka, ćwiczenia czy rozwiązania tychże, przy czym dobór i kolejność wskazanych elementów są zróżnicowane. Lekcja może być główną jednostką podziału treści (np. AD, EF, SA, SC), ale często bywa tylko jednym z elementów strukturyzacji samouczka, obok części czy rozdziału (np. ET, FE, SJ). Jako odrębne względem lekcji współwystępują m.in. takie segmenty tekstowe, jak: rozmówki (np. ET), wzory różnego rodzaju listów (np. ŁMJ), słowniczki (SPA), zróżnicowane genologicznie czytanki będące wypisami z oryginalnych tekstów anglojęzycznych czy adaptacją tychże (np. JA, ŁMG). Obok przeważających samouczków o charakterze podręcznikowym pojawiają się również

⁶ Proces samokształcenia poświadczają też teksty innego rodzaju, nieujęte w tym opracowaniu, np. pamiętniki, słowniki.

⁷ Zob. skróty źródeł w literaturze podmiotowej; przywoływane cytaty są zgodne z pisownią oryginału.

pozycje zbliżone formą do zbioru anglojęzycznych tekstów (wypisów; EA), rozmówek (PW) czy listownika (KA).

Książkowe publikacje adresowane są zasadniczo do dorosłych, którzy chcą uczyć się języka angielskiego poza szkołą, rzadko – zarówno do uczących się samodzielnie, jak i z nauczycielem (zob. EA, ŁMG). Poza zapewnieniami, że oferowany czytelnikom samouczek jest *dla wszystkich* (AD), *dla Polaka* (JA), pojawiają się także uściślenia dotyczące potencjalnych użytkowników konkretnego wydawnictwa, np.:

- Z myślą, że moja metoda będzie przeważnie służyła Polakom, wyjeżdżającym do Ameryki, podałem cały szereg rozmówek i informacji, bardzo w tym wypadku użytecznych. (ET III)
- Przy układaniu niniejszego podręcznika mieliśmy na oku samouków oraz nieco zaawansowanych w języku angielskim. (JA 7)

Ważniejsza od precyzacji odbiorców staje się, marketingowo uwypuklana, efektywność metody nauki oferowanej w samouczku. Zazwyczaj wysoką skuteczność gwarantować mają: przystępny i praktyczny sposób nauki oraz łatwo i szybko osiągane w jej toku efekty, np.: *Najprzystępniejsza metoda nauki języka angielskiego bez pomocy nauczyciela* (ET); *Najłatwiejszy i najpraktyczniejszy podręcznik do nauczenia się w najkrótszym czasie języka angielskiego* (PW).

Warto też zwrócić uwagę na istotny dla samouczka komponent organizacji procesu uczenia się (por. Nocoń 51-53). Polecenia, instrukcje, porady itp. są o tyle istotne, że projektowane w samouczku samodzielne uczenie się nie zakłada obecności nauczyciela. W badanym materiale mamy do czynienia ze zróżnicowanymi sposobami „prowadzenia” odbiorcy przez tekst. Funkcję tę mogą pełnić teksty okalające zasadniczą część książki, a zatem przedmowa (np. FE, KA) i/lub końcowe objaśnienia (np. EA) podające pewne wskazówki. Czasem towarzyszą im aktualizowane w toku książki polecenia, których zagęszczenie bywa różne, a co ważne – zmienia się także wraz z lekturą samouczka, zwykle malejąc (np. JA). Zalecenia dydaktyczne mogą pojawić się tylko w tekście głównym publikacji, też w różnym stopniu nasycając tekst (np. AD). Wreszcie nie pojawiają się wcale, co przy niekonsekwentnie powielanym układzie lekcji może utrudniać pracę z samouczkiem (np. EF). Zróżnicowany charakter wskazówek dydaktycznych wymaga odrębnego opracowania, tutaj zilustrujemy go przykładami:

- Napisać tłumaczenie następujących zdań. (AD 5)
- Przystępujemy teraz do czytania tekstu. Czytać należy głośno, wymawiając oddzielnie każdy wyraz [...]. (JA 18)
- Wskazówki: Uczę się słówek, wymowy, pisowni i czytania jak w poprzedniej części. [...]. Dla ułatwienia pamięci wyznaczam miejsca: dla siebie, dla mojego współczucia, dla Marji i dla Pawła. W braku osób zastępuję je ryciną lub wyobrażam sobie w myśli. (SC lekcja 2 6-7)

2.2. CZASOPISMA DO NAUKI JĘZYKA ANGIELSKIEGO

– PRAGMATYKA, STRUKTURA, ASPEKT POZNAWCZY

Drugą grupę poddanych oglądowi tekstów stanowią skromniejsze ilościowo czasopisma wyspecjalizowane: miesięczniki (En, TJ, EO) i dwutygodnik (BN⁸). Ich obecność na rynku wydawniczym dokumentuje intensywny rozwój prasy w dwudziestoleciu (Paczkowski) i potwierdza „oddolną” chęć propagowania nauki języków obcych, czego dowodem są treści przekazywane w tzw. edytorialach, czyli komunikatach odredakcyjnych⁹. Wyłaniający się z nich profil odbiorcy wskazuje, że adresowane są do dorosłych o różnym poziomie biegłości językowej. Eksponowaną funkcją czasopism było umożliwianie uczącym się poprawy znajomości języka i stały z nim kontakt:

- Rozpoczynając wydawnictwo polsko-angielskiego czasopisma dla uczących się po angielsku wierzymy, iż wypełnimy lukę, którą odczuwa u nas każdy, gdy przerobiwszy z pomocą lub bez pomocy nauczyciela jakiś podręcznik lub samouczek języka angielskiego nie wie: co i jak dalej? [...] Nasz „English” służyć chce do zachowania, rozszerzenia i pogłębienia raz osiągniętej znajomości jęz. Wielkiej Brytanii. (En nr 1, 1)
- „Tłumacz Języków Obcych” przeznaczony jest dla wszystkich interesujących się językami obcymi, zarówno dla początkujących jak i dla zaawansowanych, oraz dla tych, którzy dawniej uczyli się języków obcych, a chcieliby obecnie odświeżyć i uzupełnić swoje znajomości językowe. (TJ nr 2, 7)

Możliwy do odczytania z tych wypowiedzi potencjał illokucyjny (pogłębienie znajomości języka angielskiego) determinuje zawartość segmentu głównego czasopism. Składają się na niego zróżnicowane tematycznie i geno-

⁸ *Basic News* pod redakcją W. Kospotha-Pawłowskiego propagowało znajomość uniwersalnego języka *Basic English* stworzonego przez brytyjskiego językoznawcę i filozofa C.K. Ogdena. Nazwa języka to skrótowiec od *British American Scientific International and Commercial English*.

⁹ Teksty te określają profil czasopisma i jego odbiorców, anonują zawartość periodyku, promują i reklamują czasopismo, budują więź z czytelnikami (Wojtak, *Osobliwość* 113-122).

logicznie teksty w języku angielskim, zainicjowane tytułem i opatrzone słownikiem angielsko-polskim (En) lub drukowane w układzie kolumnowym z polskim tłumaczeniem (EO, TJ, BN). Są to fragmenty prozatorskich utworów literackich (oryginalne lub adaptowane), wiersze, anegdoty, dialogi, przysłowia, korespondencja prywatna i biznesowa, teksty informacyjne o wybranych wydarzeniach lub postaciach z dziejów kultury anglosaskiej, wreszcie wiadomości prasowe przekazujące bieżące informacje z Europy. Część z nich to przedruki, co odnotowywano pod tekstem. Rzadko natomiast prezentowano wiedzę o samym języku: En podaje wiadomości z gramatyki angielskiej w rubryce pt. *Spacery gramatyczne*, w BN pod tekstami zamieszczone są omówienia wybranych form gramatycznych, z kolei w EO, En oraz BN podawano transkrypcję fonetyczną użytego słownictwa.

Rama tekstowa analizowanych czasopism obejmuje ogłoszenia drobne z adresami osób chcących korespondować w języku angielskim (En), ogłoszenia autopromocyjne (zachęcające m.in. do prenumeraty), teksty o charakterze reklamowo-przeładowym promujące inne publikacje glottodydaktyczne. O samokształceniowym przeznaczeniu periodyków świadczą krótkie wskazówki informujące, jak uczyć się języka obcego z wykorzystaniem czasopisma (EO, TJ¹⁰), oraz obecne w En i BN ćwiczenia do tekstów, np. po czytance *What I do in the morning* widnieje polecenie: *Napisz to samo w 2. osobie* (En 1, 22).

3. OBRAZ INNEGO

Analizy obrazu INNEGO (tu: Anglika lub Amerykanina) są częścią badań treści kulturowych – uwarunkowanych kontekstowo – obecnych w analizowanych materiałach. Zawartość treściowa samouczków i czasopism pozwala odtworzyć wizerunek rodzimego użytkownika języka angielskiego kształtowany m.in. zgodnie z obowiązującym wówczas systemem wartości, stanem wiedzy metodycznej i poziomem wiedzy autorów publikacji. Lektura źródeł dowiodła, że jawna obecność tzw. przeciętnego Anglika (Amerykanina) manifestuje się rzadko. W samouczkach i czasopismach nie ma anglojęzycznych postaci wiodących, niewiele jest także tekstów wprost charakteryzujących rodzimych użytkowników nauczanego języka. Najwięcej jest ich

---

¹⁰ Składają się one z czterech punktów mówiących o tym, że teksty należy głośno przeczytać, potem przepisać je, wypisując trudne słowa i zwroty, wreszcie próbować odtworzyć teksty w piśmie z pamięci i porównać z oryginałem (TJ nr 6, 8).

w książce T. Benniego (EA), której celem jest zaprezentowanie *obrazu narodu angielskiego*:

- Wydając niniejsze wypisy, miałem zamiar dostarczyć takiego materiału [...], któryby dawał wielostronny i pełny obraz narodu angielskiego: jego wielkości, jego życia publicznego i prywatnego, jego charakteru, jego zwyczajów i urządzeń. Uważam, że najlepiej da się to osiągnąć zapomocą zbioru różnorodnych ustępów, w którym właściwe opisy przeplatane są obrazami, mającymi więcej życia własnego, wierszami, artykułami z gazet, urywkami z powieści, które mają służyć do plastycznego oświetlenia ważnych stron życia. (EA V)

Przedstawione wyżej stanowisko jest reprezentatywne dla analizowanego okresu – w centrum kształcenia kulturowego stawia się naród, a źródłem jego poznania są przede wszystkim teksty literackie (Risager 27-30). Możliwy do zidentyfikowania Anglik (Amerykanin) jest zatem przede wszystkim rodakiem wybitnych postaci historycznych, obywatelem dobrze zorganizowanego państwa oraz nosicielem zespołu cech, które warunkują sukces ekonomiczny i cywilizacyjny Wielkiej Brytanii (i USA). Odtworzenie jego obrazu możliwe jest w toku analiz treści tekstów zamieszczonych w źródłach.

Część odpowiedzi na pytanie, jaki jest Anglik¹¹ (rzadziej Amerykanin) uobecniany na kartach samouczków i czasopism, przynoszą prezentowane w analizowanej bazie wzorce osobowościowe. Są to przede wszystkim znani z historii królowie, politycy i bohaterowie narodowi (np. królowie Alfred, Artur, Jerzy, Robert Bruce, królowa Wiktoria, Thomas Jefferson), a także pisarze, myśliciele i wynalazcy (np. Lord Byron, Edward Young, Walter Scott, William Wordsworth, Daniel Defoe, Geoffrey Chaucer, Florence Nightingale, John Locke, Edward Heming). Prezentowane postaci zwyciężały wojny, prowadziły skuteczną politykę gospodarczą, tworzyły dzieła literackie lub idee społeczne o światowym zasięgu. Wyrazistymi mechanizmami językowymi ujawniającymi się w opisie ich dokonań są patos i egzaltacja. Wyrażają się one m.in. w użyciu pochlebnych (hiperbolicznych) przymiotników (*wielki, genialny*; En 2, 38; *najpopularniejszy, wielostronny*; En 3, 55-56; *znakomity*; En 3, 64) oraz w spiętrzaniu zalet opisywanych postaci w formie wyliczenia. Zabiegi te wzmagają panegiryczny wydźwięk opisu:

---

¹¹ Oprócz Anglika pojawia się postać Szkota (przedstawianego stereotypowo jako skąpiec; por. TJ nr 4, 5) oraz Irlandczyka. Tego ostatniego charakteryzuje np. fraza *the poverty of the Irishmen – nędza Irlandczyków* (JA 51) oraz anegdoty przedstawiające go jako nadużywającego alkoholu i głupiego (ŁMG 165; TJ nr 6, 3).

- Let us see how splendidly she struggled with her pressing duties until the last week of her long reign, how pure and true was her life, lived “in that fierce light, which beats upon a throne”. She has left a shining example as wife, mother, friend, and queen for future generations, that time shall not efface. (En 3, 56)¹²

Wyidealizowana deskrypcja dokonań postaci historycznych implikuje potęgę Wielkiej Brytanii i USA. Pompatyczność wizerunku przedstawicieli kultury brytyjskiej równoważona jest przez humorystyczny wydzźwięk gawędziarskich opowieści z ich udziałem (np. EO 2, 7; EO 8, 14). Osadzanie królów, pisarzy itp. w roli bohaterów parabolicznych opowiastek sprawia, że tracą oni na koturnowości, stając się symbolami osób anglojęzycznych.

Istotnym komponentem obrazu osoby anglojęzycznej w materiałach glotodydaktycznych są społeczne eksponenty jej kultury, wynikające z przynależności człowieka do określonych grup oraz relacji, jakie tworzy i utrzymuje. Wskazuje się tu na takie normy społeczne regulujące życie rodzimych użytkowników języka angielskiego, jak:

- A. respektowanie zasad etykiety. Poza wyrażoną wprost opinią (*Anglicy przywiązują wielką wagę do etykiety, to też jeżeli w rodzinie jest kilka panien, to zwyczaj każe tylko najstarszą pannę tytułować przez Miss z dodaniem nazwiska [...]*, AD 193) przywiązanie zwłaszcza do językowej grzeczności ilustrują np. anegdoty traktujące o wytwornym zwracaniu się do osób wyżej w hierarchii (JA 153; ŁMG 402). Szarmanckość ilustruje opowiadanie o tym, jak Walter Raleigh zdobył rycerski tytuł (JA, 155-156), natomiast o kulturowych różnicach etykiety można przeczytać w tekście *Is the Englishman rude when abroad?* (EA, 77).
- B. poszanowanie tradycji. Ten rys społeczny uwypuklany jest dzięki powielanym tematycznie tekstom poświęconym ważnym świętom angielskim (np. FE 140-142), zwyczajom (por. *Ta duża księga to Biblija. Na ostatniej stronie są daty urodzin, ślubów i śmierci wszystkich członków naszego domu. To jest również angielskim zwyczajem*, FE 44) oraz ważnym momentom historii, dzięki którym objaśnia się współczesny stan rzeczy (np. *Początki parlamentu brytyjskiego*, TJ nr 8-9).

---

¹² Zobaczmy, jak doskonale zmagiała się z pilnymi obowiązkami aż do ostatniego tygodnia swojego długiego panowania, jak czyste i szczerze było jej życie, przeżywane „w tym ostrym świetle, które pada na tron”. Jako żona, matka, przyjaciółka i królowa pozostawiła przyszłym pokoleniom świetlany przykład, którego czas nie zatrze (tłum. własne).

- C. klarowność i precyzja komunikacji. Tutaj podkreśla się przede wszystkim oszczędność wyrazu oraz jasność w wyrażaniu myśli. Zwięzłość komunikacyjna angielszczyzny – choć bywa traktowana negatywnie i wówczas nosi miano małomówności (En nr 1, 5; EA 19) – pozwala na szybkie porozumienie zgodnie z dewizą *time is money* (ET 147). Współ z regułą przejrzystości daje szansę na uniknięcie nieporozumień. Autorzy międzywojennych materiałów glottodydaktycznych zalecają w związku z tym: [...] *unikać niepotrzebnej frazeologii, długich wstępów, rozwlekłych i przeladowanych zdań* (ET 147).

Spośród cech właściwych psychokulturowej sferze nauczanego języka wyróżniają się wytrwałość w dążeniu do celu, pracowitość i samodzielność. Zalecenie kierowania się tymi wartościami przynosi np. tekst *Dziesięć prawideł do przestrzegania w życiu codziennym* autorstwa Thomasa Jeffersona (EO 1, 3). Eksponowaną cechą jest także spryt rozumiany jako zaradność życiowa, umiejętność wykorzystania nadarzającej się okazji oraz rozpoznania oszustwa. Tę właściwość angielskiego usposobienia ilustrują m.in. dykteryjki opisujące jak sprzedawca i właściciel gospody radzą sobie z nieskorymi do zapłaty klientami (En 1, 4; EO 8, 11). Wyróżnikami angielskiego charakteru zdają się nadto: opanowanie (*One may have an argument with an Englishman and be better friends after*, BN 1933, nr 9, 1), niski poziom ekspresji, wręcz flegmatyczność (np. przytaczany opis Hipolita Taine'a, EA 70), duma (np. *No people perhaps rate their own race so high as the English in their secret hearts, but no people abuse it more unsparingly in public, their very pride bidding them to point to its defects*, ŁMJ 235) oraz poczucie humoru odzwierciedlone w licznych anegdotach, żartach, humorystycznych opowiastkach typu:

- He knows the Women
Young Lady: "Guard, shall I have time to say goodbye to my friends?"
Guard: "No, madam. This train leaves in twenty minutes"
- The Reason
Brown: "You seem to look at thing from a very different light since your marriage."
Smith: "Well, I ought to, after receiving fourteen lamps from wedding presents. (En 1, 24)¹³

¹³ – On zna kobiety

Młoda dama: „Strażniku, czy zdążę pożegnać się z przyjaciółmi?”.

Warto dodać, że postać Anglika bywa konfrontowana z Amerykaninem (np. EA 204-207) i nie jest jednowymiarowa, co poświadcza cytacja:

- It is a race full of contradictions, where snobbishness, vain-glory, and ignorance are found cheek by jowl with enterprise, tireless energy, administrative power, and self-denying heroism. (ŁMJ 235)¹⁴

Bogatym źródłem cech jest także licznie reprezentowana paremia, której jednak ze względu na uniwersalny przekaz moralny nie należy odnosić wyłącznie do rodzimego użytkownika angielszczyzny (por. *When the cat is away, the mice will play*. – *Rome was not built in one day*, ŁMG 248; *Where there is a will, there is a way*. *Prevention is better than cure*, En 2,36). Eksponowane w przysłowiaach wartości są częścią inherentnej dla tekstów edukacyjnych strategii prezentowania postaw pożądaných i dowodzą wychowawczej funkcji analizowanych źródeł. Dobór treści w omawianym zakresie byłby zatem determinowany nie tylko przez kulturę nauczanego języka, ale i przez to, co jest wartością w kulturze, która tego języka uczy, co widać np. w zdaniu *Świętym obowiązkiem naszym jest bić się za (for) naszą ojczyznę* (ŁMG 144), czy w czytance pt. „Kościuszko's Horse” (ŁMJ 125-126).

4. WNIOSKI

Podsumowując, należy stwierdzić, że samouczki i prasa neofilologiczna z lat 1918-1939 dokumentują wyraźną potrzebę samokształcenia w zakresie języka angielskiego w tym okresie. Analizowane źródła cechuje użytkowy i komercyjny charakter, wyrazista sytuacja pragmatyczna oraz zróżnicowana budowa.

Tylko część analizowanych samouczków przestrzega reguł gatunku modelowanego przez 2 byty genologiczne, tj. adresowany do masowego odbiorcy podręcznik oraz poradnik¹⁵, dzięki któremu możliwa jest realizacja celu samodzielnej nauki. Część książek pozbawiona wskazówek dydaktycznych

---

Strażnik: „Nie, proszę pani. Pociąg odjeżdża za dwadzieścia minut”

– Powód

Brown: „Wygląda na to, że od czasu ślubu widzisz rzeczy w zupełnie innym świetle”.

Smith: „Cóż, powinienem, po otrzymaniu czternastu lamp w prezencie ślubnym (tłum. własne).

¹⁴ „To rasa pełna sprzeczności, w której snobizm, próżna chwała i ignorancja sąsiadują z przedsiębiorczością, niestrudzoną energią, władzą administracyjną i samozaparciem” (tłum. własne).

¹⁵ O relacji poradnik a samouczek zob. Ficek 71-72.

bliska jest raczej podręcznikowi, dla którego obecność nauczyciela jest znacząca. Ponadto w materiale dostrzec można relewantny udział rozmówek, często z zachowaniem trójkolumnowej organizacji treści, oraz listownika. Zróżnicowanie to ilustruje trwający w badanym okresie etap krystalizacji gatunku samouczka oraz efekt współwystępowania na rynku opracowań sprzed 1918 r.¹⁶ i tych tworzonych w międzywojniu.

Zawartość czasopism dowodzi, że kluczowa dla prasy kategoria informacyjności¹⁷ została ukierunkowana tematycznie (teksty informują o faktach i osobach, których znajomość poszerza wiedzę o kulturze anglosaskiej, lub z rzadka o samym języku) oraz pragmatycznie. Ten ostatni aspekt determinuje w znacznym stopniu strukturę czasopisma i genologiczne zróżnicowanie tekstów zawartych w poszczególnych numerach; i tak na przykład dbałość o zapewnienie odbiorcom rozrywki decyduje o wysokiej frekwencji anegdot i żartów. Z kolei w obrębie ramy tekstowej przywołuje się wskazówki dydaktyczne, treści promocyjne i ogłoszeniowe.

Natomiast dyskursywny obraz rodzimego użytkownika angielszczyzny współtworzą: w wymiarze kulturowym – wybitne postaci historii, polityki, literatury i nauki symbolizujące potęgę anglojęzycznych krajów; na poziomie społeczno-kulturowym – przestrzeganie norm etykietalnych, poszanowanie tradycji oraz zwięzłość i precyzja w komunikacji, zapewniające fortunne porozumiewanie się; z kolei w sferze psychokultury wyróżnia się spryt, opanowanie, niską ekspresyjność, dumę oraz poczucie humoru. Większość ze wskazanych właściwości w charakterystyce osoby anglojęzycznej to cechy pożądane, których aktualizowanie na kartach samouczków i czasopism ma służyć pozytywnemu waloryzowaniu kultury danego języka obcego i stanowić zachętę do jego nauki. Dzięki ich uobecnianiu realizuje się także cel wychowawczy pozycji dydaktycznych.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- AD – Heywood, C., i M.V. Peirce. *Angielski dla wszystkich. Praktyczna i szybka metoda do nauczenia się angielskiego bez nauczyciela*. Oprac. A.I. i J.F. Skład w Księgarni Trzaski, Everta i Michalskiego w Warszawie, 1922.

¹⁶ Np. SPA (pierwodruk – 1893 r.) w 1920 r. miał swoje 23 wydanie, a w 1936 – już 25.

¹⁷ Informacyjność rozumiana jako powiadamianie o bieżących faktach i zdarzeniach odznaczających się doniosłością społeczną (Wojtak, *Gatunki* 29-30).

- BN** – *Basic News. Czasopismo poświęcone nauce języka angielskiego tudzież poznawaniu cywilizacji i kultury anglosaskiej*, nr 1-16, 1932-1934.
- EA** – Benni, Tytus. *The England and America Reader. Wypisy angielskie, przedstawiające współczesną kulturę duchową Anglii i Ameryki w charakterystycznych obrazach, z objaśnieniami rzeczowymi i językowymi według piątego wydania duńskiego prof. O. Jespersena [...]*. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1926.
- EF** – Gaertwagen, Zygmunt. *English for beginners. Samouczek angielski dla początkujących*. Cz. 1. Drukarnia O.M. Wolfa w Tarnowie, 1927.
- En** – *English. Miesięcznik polsko-angielski dla uczących się po angielsku ze słówkami, objaśnieniami, gramatyką i wymową*, nr 1-2, 1921; nr 3, 1922.
- EO** – *Echo Obcojęzyczne*, nr 1-8, 1939.
- ET** – Pipes, Charles. *The English Teacher. Najprzystępniejsza metoda nauki języka angielskiego bez pomocy nauczyciela*. Księgarnia Polska Bernarda Połonieckiego, [1920].
- FE** – Kennedy, Hariette Eleanor, i Zofia Umińska. *The first English reading book*. Gebethner & Wolff, [1923]
- JA** – Smith, R. *Język angielski dla Polaka. Samouczek*. Wyd. nowe, popr. i uzup., Wydawnictwo „HAWU”, [ok. 1930].
- KA** – Green, George. *Korespondencja angielsko-polska handlowa i prywatna. Z uwzględnieniem najczęściej używanych zwrotów i skrótów handlowych*. Księgarnia Centralna, 1939.
- LMG** – Berger, Hugo, i poprawił Michał Drzewicki. *Łatwa metoda gruntownego nauczania się w krótkim czasie języka angielskiego z pomocą lub bez pomocy nauczyciela [...]*. Wyd. 11, Gebethner i Wolff, 1926.
- LMJ** – Manx, Józef. *Łatwa metoda języka angielskiego do nauki bez pomocy nauczyciela*. Wyd. 2, popr., Wydawnictwo „Oświata” Lwów, 1938.
- PW** – Żela-Zgórski, St. *Polak w Anglii i Ameryce. Najłatwiejszy i najpraktyczniejszy podręcznik do nauczania się w najkrótszym czasie języka angielskiego [...]*. Księgarnia Popularna, [1938].
- SA** – Goldman, Stanisław. *Samouczek angielski „Argus”. Wydanie uniwersalne. (Zastosowanie do płyt gramofonowych „Phonoglotte” [...]*. Wydawnictwo Księgarni lingwistycznej Stanisława Goldmana, 1934.
- SAC1** – Goldman, Stanisław, oprac. *Samouczek angielski. Część 1 [...]*. Nakładem Stanisława Goldmana, 1919.
- SAC2** – Goldman, Stanisław, oprac. *Samouczek angielski. Część 2 [...]*. Nakładem Stanisława Goldmana, 1922.
- SC** – *Swift and Clear. Samouczek języka angielskiego. 2-7 lekcja*. Druk. M.S. Wojsk., 1924.
- SJ** – Kalina, Paweł. *Samouczek języka angielskiego*. Edited by Stella Landy. Wiedza Powszechna, 1939.
- SPA** – Reussner, Plato. *Samouczek polsko-angielski. Najlepsza metoda do nauczania się czytać, pisać i rozmawiać po angielsku w 24-ch lekcjach bez nauczyciela [...]*. Wyd. 23 powiększone, nakładem autora, 1920.
- TJ** – *Thumacz Języków Obcych*, nr 1-9, 1932.

Literatura przedmiotu

- Burzyńska, Anna. „*Jakże rad bym się nauczył polskiej mowy...*”. *O glottodydaktycznych aspektach relacji „język a kultura” w nauczaniu języka polskiego jako obcego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002.
- Czachur, Waldemar. „Dyskursywny obraz świata. Kilka refleksji”. *Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs*, nr 4, 2011, ss. 79-97.
- Czerny, Zygmunt. „Ustrój nauczania języków obcych w polskiej szkole średniej”. *Z problematyki nauczania języków obcych. Wybór artykułów z „Księgi pamiątkowej I Zjazdu Neofilologów (1929) i z „Neofilologa” (1930-1939)*, red. Antoni Prejbisz, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1962, ss. 212-226.
- Dąbrowska, Anna. „Historia nauczania Niemców języka polskiego jako obcego”. *Polnisch in Deutschland. Zeitschrift der Bundesvereinigung der Polnischlehrkräfte*, nr specjalny, 2019/2020, ss. 59-70.
- Dyboski, Roman. „Język angielski jako język światowy”. *Neofilolog*, z. 2, 1931, ss. 57-62.
- Ficek, Ewa. *Poradnik. Model gatunkowy i jego tekstowe aktualizacje*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013.
- Góralczyk-Mowczan, Paula. „Jacy oni są? Językowy obraz polskiej rodziny oraz szata graficzna w wybranych podręcznikach do nauczania języka polskiego jako obcego”. *PLEJ_3 czyli PsychoLingwistyczne Eksploracje Językowe*, red. Olga Majchrzak, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, ss. 275-293.
- Gudykunst, William, i Young Yun Kim. „Komunikowanie się z obcymi: spojrzenie na komunikację międzykulturową”. *Mosty zamiast murów. Podręcznik komunikacji interpersonalnej*, red. John Stuart, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007, ss. 496-514.
- Iwan, Krystyna. *Nauczanie języków obcych nowożytnych w Polsce w latach 1919-1939. Koncepcje organizacyjno-programowe*. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1972.
- Mazur, Zygmunt. *Sto lat Instytutu Filologii Angielskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Instytut Filologii Angielskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011.
- Miodunka, Władysław, redaktor. *Kultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Stan obecny – programy nauczania – pomoce dydaktyczne*. Universitas, 2003.
- Nocoń, Jolanta. *Podręcznik szkolny w dyskursie dydaktycznym – tradycja i zmiana*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2009.
- Nowicka, Ewa, i Sławomir Łodziński. „Czy to jeszcze stereotyp? Wizerunek Anglika w społeczeństwie polskim – tradycja i nowa wiedza”. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, nr 1 (179), 2021, ss. 101-124.
- Paczkowski, Andrzej. *Prasa polska w latach 1918-1939*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980.
- Podhajecka, Mirosława. „“English Self-Taught”: Self-Study Guides for Polish Learners of English (1860-1945)”. *Language in Cognition and Affect*, red. Ewa Piechurska-Kuciel, Elżbieta Szymańska-Czaplak, Springer Berlin, Heidelberg, 2013, ss. 315-343.
- Risager, Karen. *Representations of the World in Language Textbooks*. Multilingual Matters, 2018.
- Rypel, Agnieszka. *Ideologiczny wymiar dyskursu edukacyjnego na przykładzie podręczników języka polskiego z lat 1918–2010*. Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, 2013.

- Sharp, Felicitas. "Getting to Know the Other: Representation of 'the English' in German Cultural Readers of the 1920s". *The History of Language Learning and Teaching*, volume III *Across Cultures*, eds. Nicola McLelland, Richard Smith, Legenda, 2018, ss. 74-84
- Wojtak, Maria. *Gatunki prasowe*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2004.
- Wojtak, Maria. „Osobliwość genologiczna – editorial”. *Stil*, nr 4, 2005, ss. 113-122.
- Wojtak, Maria. *Wprowadzenie do genologii*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2019
- Woźniak, Ewa. *Przełomowe dwudziestolecie. Lata 1918-1939 w dziejach języka polskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2020.
- Zarzycka, Grażyna. „Etnocentryzm, polonocentryzm, wielokulturowość, wielogłosowość... – opis orientacji obecnych w nauczaniu języków obcych”. *Polonistyka w świecie. Nauczanie języka i kultury polskiej studentów zaawansowanych*, red. Jan Mazur, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000, ss. 69-81.

POZAFORMALNA NAUKA JĘZYKA ANGIELSKIEGO W MIĘDZYWOJNIU
OBRAZY *INNEGO* W SAMOUCZKACH I CZASOPISMACH
DLA UCZĄCYCH SIĘ ANGIELSZCZYZNY

Streszczenie

Przedmiotem artykułu są samouczki i prasa neofilologiczna kierowane do Polaków uczących się języka angielskiego w latach 1918–1939. Typologiczny opis źródeł, wpisujący się w lingwistykę tekstu, zwraca uwagę na ich specyfikę (struktura, pragmatyka i aspekt poznawczy) oraz rolę w upowszechnianiu znajomości angielszczyzny w popularnym wówczas procesie samokształcenia. Analizy szczegółowe sprofilowane dyskursywnie służą odtworzeniu sposobu postrzegania rodzimego użytkownika języka angielskiego na podstawie treści prezentowanych w materiale źródłowym. Badania wykazały, że INNY jest nosicielem cech pożądanых społecznie (respektowanie etykiety, poszanowanie tradycji, precyzja wysławiania) i psychologicznie (opanowanie, wytrwałość, dobrze rozumiany spryt) oraz przedstawicielem potężnej spuścizny kulturowej. Tak kreowany wizerunek motywował do nauki i umacniał rosnący prestiż języka angielskiego w Polsce.

Słowa kluczowe: materiały do nauki języka angielskiego dla Polaków; samouczki; prasa neofilologiczna; dyskursywny obraz Anglika

THE NON-FORMAL LEARNING OF ENGLISH
IN THE INTERWAR PERIOD:
IMAGES OF THE *OTHER* IN SELF-STUDY BOOKS AND MAGAZINES
FOR ENGLISH LEARNERS

Summary

The subject of this article is self-study books and magazines addressed to Poles learning English in the years 1918–1939. The typological description of the sources, embedded in the text linguistics, draws attention to their specificity (structure, pragmatics, and cognitive aspect) and role in promoting the knowledge of English in the then popular self-education process. Discursively

profiled in-depth analyses are used to reconstruct the ways of perceiving a native English-language user based on the content presented in the source material. They showed that the OTHER is a bearer of desirable features, both socially (respect for etiquette, respect for tradition, precision in expressing yourself) and psychologically (self-control, perseverance, well-understood cleverness), and is a representative of a powerful cultural heritage. The image created in this way motivated people to learn English and strengthened the growing prestige of this language in Poland.

Key words: materials for teaching English for Poles; self-study books; neophilology magazines; discursive image of Englishmen